

*Ляховець О.О.,**к.е.н., доцент,**докторант кафедри економічної теорії та міжнародної економіки,
Чорноморський національний університет імені Петра Могили*

ПІДПРИЄМНИЦТВО ЯК СКЛАДОВА ІНСТИТУЦІОНАЛЬНОГО СЕРЕДОВИЩА МОДЕРНІЗАЦІЇ

Анотація. Статтю присвячено аналізу розвитку підприємництва в Україні як ключового інституту ринкової економіки та рушія модернізаційних перетворень. Розглянуті сучасні інституціональні умови бізнес-середовища. Визначені перешкоди, що стримують розвиток підприємництва в Україні, а також зазначені напрями державної економічної політики у створенні сприятливих інституціональних умов.

Ключові слова: підприємництво, бізнес, модернізація, інституціональне середовище, державна економічна політика

Постановка проблеми. Розвиток підприємництва зазвичай асоціюється із переходом до висхідної фази ділового циклу і свідчить про успішність інституціональних реформ, становлення ринкових відносин та підвищення сприятливості інституціонального середовища. Підприємництво відноситься до базових економічних інститутів, що формують інституціональну структуру національних економік ринкового типу, та орієнтується на два основних напрями: 1) створення великих організаційно-господарських структур, що надають економіці стабільність та керованість; 2) розвиток малого та середнього бізнесу, що сприяє конкурентному середовищу, забезпеченню гнучкості виробництва та індивідуалізації.

Без розвитку підприємництва неможливо створити відповідну ринковому господарству багатокладну економіку, забезпечити багатоманітність та рівноправність форм власності та господарювання.

В умовах слабкої інституціональної системи, яка склалася в Україні, підприємництву має приділятися особлива увага не лише як базовому інституту економіки, але й як системі, в якій створюється додана вартість.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Підприємництву як ключовому інституту ринкової економіки присвячено багато наукових праць вітчизняних та зарубіжних авторів, у тому числі в яких розглядаються питання його ролі в модернізаційних процесах в економіці. До таких досліджень можна віднести роботи Аракелова В.Г., Кіндзерського Ю.В., Шаблести Л. та інших. Велику увагу також приділено факторам формування сприятливого інституціонального середовища розвитку підприємництва. До дослідників з цього питання можна віднести Вовченко Н.Г., Качалу Т.М., Широкову Г.В., Костову Т., Скота В.Р. тощо. Втім, інституціональні аспекти забезпечення розвитку підприємництва для досягнення цілей модернізації все ще залишається недостатньо вивченим.

Формулювання цілей статті. Метою статті є визначення стану та умов розвитку підприємництва як ключового інституту в модернізаційному процесі української економіки.

Виклад основного матеріалу. Характер підприємництва залежить від умов, які були сформовані внаслідок державної економічної політики, тобто від формальних правил, встанов-

лених державою. Вони включають законодавство, податкову політику, адміністративні бар'єри, мотиваційні механізми тощо.

Незважаючи на сприяння держави, законодавчу й адміністративну підтримку у розвитку малого та середнього бізнесу фактичний стан справ свідчить про погіршення бізнес-середовища в країні, а ситуація із створенням нових бізнес-структур залишається досить складною.

За оцінками Світового Банку, незважаючи на проведення реформ у сфері податкового законодавства, в Україні система оподаткування та податкової звітності є надто обтяжливою. Так, для заповнення і сплати податків необхідно витратити 356 годин, тоді як у Польщі – 271, Чеській Республіці – 234, Німеччині – 218, у Швеції – 122 [11]. За цим показником Україна знаходиться в одній групі з такими малорозвинутими країнами світу як Демократична Республіка Конго, Домініканська Республіка, Ефіопія, Гамбія тощо. Ефективна ставка оподаткування (включаючи усі податки, які сплачуються в Україні) становить 51,9%.

За рейтингом щодо зручності сплати податків вона посіла у 2016 році 84 місце (за іншим рейтингом – 111 місце, для порівняння у 2015 році – 107). Поряд з нею знаходяться Болгарія (83 місце), Маршалові острови (82 місце), Сирія (81 місце) та Барбадос (85 місце), Кабо Верде (86 місце), Сьєрра Ліоне (87 місце) [11]. Що стосується інших європейських країн, то вони знаходяться переважно на вищих щаблях рейтингу за окремими винятками. Так, Польща посідає 47 місце, Німеччина 48 місце, Хорватія 49 місце, Румунія 50 місце, Чеська Республіка 53 місце, Франція 63 місце. Це свідчить про низьку ефективність фіскального механізму, враховуючи що показник ефективності податкових взаємовідносин (співвідношення витрат на суспільні блага і трансфертні платежі до податкових надходжень) у 2016 році становить близько 45% в той час як у європейських країнах він перевищує 60-80%.

У таких умовах, що погіршуються також соціально-політичною обстановкою, головною метою держави є навіть не збільшення суб'єктів господарювання, а збереження тієї їх кількості, що склалася на сьогодні, не кажучи вже про модернізаційні перетворення, які є одним з цільових орієнтирів розвитку української економіки. В табл. 1 подано порівняльну характеристику підприємництва в звичайних ринкових умовах та в умовах модернізації економіки, що надалі дасть змогу оцінити перспективи створення підприємницького середовища модернізації в Україні.

Під час модернізаційних перетворень інститут підприємництва відіграє ключову роль в забезпеченні оновлення виробничих відносин, їх технологічної та інституціональної основ. В дослідженнях [10; 12] визначені три найбільш важливих аспекти інституціонального середовища, що впливають на розвиток бізнесу на національному рівні: регулятивний аспект

(політика держави по відношенню до бізнесу); когнітивний аспект (знання та навички, що превалюють у суспільстві); нормативний аспект (система цінностей у суспільстві). Ці три виміри використовуються як для порівняльного аналізу підприємницької активності в різних країнах, так і для вивчення факторів стратегічного вибору фірми в часи фундаментальних інституціональних змін [7, с. 30].

Регулятивний аспект інституціонального середовища включає в себе закони, правила і політику держави, спрямовані на підтримку нового бізнесу, наприклад, на скорочення ризиків підприємців та відкриття доступу до окремих ресурсів. Когнітивний аспект характеризується наявністю кваліфікації та знань для ведення бізнесу. Ймовірність відкриття власної справи тим вище, чим вище потенційний підприємець оцінює власні знання та навички і чим вище його схильність до ризику [2, с. 302]. Нормативний аспект слід розглядати з двох боків: по-перше, норми породжуються суспільством і з точки зору інституціоналізму є детермінантами поведінки людей; по-друге, вони поділяються на формальні й неформальні – відповідно встановлювані державою і санкціоновані й нав'язані суспільством. Неокласики вважають, що поведінка, керована нормами, не може бути цілеспрямованою, а саме такою є поведінка підприємця. Він націлений на прибуток. Тож нормативний аспект інституціонального середовища

підприємництва в більшості своїй носитиме рестриктивний характер, ніж мотиваційний.

Інституціональні умови, створювані державою для підприємницької діяльності, включають: легкість реєстрації бізнесу та отримання дозволів, ліцензій на здійснення господарської діяльності, легкість доступу до фінансових ресурсів, забезпечення виконання контрактів та захисту своїх інтересів в адміністративному чи судовому порядку, забезпечення міжнародної торгівлі, насиченість ринку праці необхідними фахівцями та державна політика зайнятості, ступінь дерегулювання підприємницької діяльності, стабільність законодавства тощо.

Показники Doing Business 2016 [9] порівняно з 2015 роком свідчать, що деякі умови ведення бізнесу в Україні покращилися, зокрема полегшилася процедура реєстрації бізнесу (за рахунок скорочення термінів реєстрації суб'єктів господарювання як платників ПДВ та зниження платежів за реєстрацію бізнесу та сплати податків, полегшився доступ до електроенергії, посилюється захист міноритарних акціонерів, полегшилася процедура сплати податків, покращилось забезпечення міжнародної торгівлі. Однак спостерігаються й негативні тенденції в отриманні дозволів на будівництво, реєстрації власності, забезпеченні виконання контрактів та розв'язанні неплатоспроможності. Незмінним залишився показник отримання кредитів для ведення бізнесу (див. табл. 2).

Таблиця 1

Особливості підприємництва в умовах модернізації національної економіки

Основні ознаки підприємництва	В діючих умовах	В умовах модернізації економіки
Головна мета	Отримання прибутку	Стратегічний інноваційний розвиток з метою отримання стабільного прибутку
Самостійність діяльності	Незалежність господарюючих суб'єктів в управлінні власним капіталом, обмежена рамками кон'юнктурних явищ	Економічна свобода в межах здійснення легального підприємництва
Характер діяльності	Систематичний	Цілеспрямований інноваційний розвиток
Підприємницький ризик	Високий	Послаблений державною підтримкою підприємництва, удосконаленням законодавства
Здійснення	У формах: використання майна, продажу товарів, виконання робіт або надання послуг	У формах: користування майном, продажу товарів, виконання робіт або надання послуг, створення інновацій
Суб'єкт	Особа, зареєстрована як підприємець в установленому законом порядку	
Державне регулювання	Пріоритети – формування конкурентного середовища підприємництва	Пріоритети – податкове і неподаткове стимулювання інноваційного розвитку підприємництва

Джерело: [1, с. 67]

Таблиця 2

Індикатори ведення бізнесу

Індикатор, балів (0-100)	Польща	США	Україна		
	2016	2016	2014	2015	2016
Реєстрація бізнесу	84,22	91,23	87,35	93,88	94,40
Отримання дозволу на будівництво	75,15	75,74	75,29	61,36	61,42
Доступ до електроенергії	81,35	83,39	32,65	54,84	58,45
Реєстрація власності	76,49	76,80	74,82	69,44	69,61
Отримання кредиту	63,44	95,00	75,00	75,00	75,00
Захист міноритарних інвесторів	63,33	64,67	48,33	53,33	56,67
Сплата податків	82,73	83,85	70,33	70,69	72,72
Забезпечення виконання контрактів	63,44	72,61	66,25	57,11	58,96
Забезпечення міжнародної торгівлі	100,00	92,01	53,96	63,72	64,26
Розв'язання неплатоспроможності	76,37	89,19	31,17	31,05	27,50

Джерело: [8; 9]

Для порівняння в табл.2 наведено показники Польщі й США. Характеристики інституціонального середовища підприємництва в Україні на 2016 рік відповідають таким країнам як США та Польща лише по показнику реєстрації бізнесу та отримання кредиту (порівняно з Польщею).

Українське рейтингове агентство підрахувало індекс вагомості перешкод для ведення бізнесу в Україні (табл. 3).

Таблиця 3

Індекс вагомості перешкод для ведення бізнесу в Україні

Місце	Перешкода	Індекс вагомості перешкоди
Найсуттєвіші перешкоди		
1.	Відсутність ясної та чіткої економічної політики держави	0,8
2.	Зрошення влади й бізнесу	0,8
3.	Незахищеність прав власності	0,8
4.	Норми, що регулюють створення й ведення бізнесу	0,8
5.	Неоднакове ставлення бюрократії до різних фірм (при тлумаченні застосовуваних законів і правил)	0,8
6.	Необ'єктивність, корумпованість судових рішень	0,8
7.	Політична нестабільність	0,7
8.	«Дорогі кредити»	0,7
Суттєві перешкоди		
9.	Інфляція	0,6
10.	Нерозвиненість економічної інфраструктури	0,6
11.	Кримінальні структури	0,6
12.	Великі витрати на хабарі	0,6
13.	Карні злочини (розкрадання, крадіжки і т.ін.)	0,5

Джерело: [4, с. 107]

Зазначені в табл. 3 перешкоди корелюють із тими, що визначені Світовим банком. Найбільш вагомими виступають слабкість економічної політики держави, зрошення влади та бізнесу, незахищеність прав власності, недосконалість норм, що регулюють створення й ведення бізнесу, дискримінація окремих бізнесменів або видів бізнесу, корумпованість та політична нестабільність.

Суперечливі зміни інституціонального середовища підприємництва супроводжуються значним скороченням суб'єктів підприємницької діяльності (див. табл. 4).

Так, з 2010 по 2014 рік кількість суб'єктів господарювання скоротилася з 2,18 млн. одиниць до 1,93 млн. одиниць, тобто на 11%, в основному, за рахунок скорочення чисельності фізичних осіб-підприємців та малих підприємств. Суттєво знизилася чисельність зайнятих працівників – з 10772,7 тис. осіб до 8796,7 тис. осіб, на 18,4%, а номінальний обсяг реалізованої продукції зріс на 20% за 5 років, втім, з урахуванням темпів інфляції за період, це характеризує скорочення обсягів продажу. Причиною негативних тенденцій виступають кризові соціально-економічні та політичні явища в країні.

Іншими перешкодами в розвитку підприємництва виступають:

1. Офшоризація бізнесу. Так, майже весь великий бізнес, який працює в Україні, зареєстровано на Кіпрі. Тому, за виснов-

Основні характеристики суб'єктів підприємництва в Україні

Показник	Усього	у тому числі			
		великі підприємства	середні підприємства	малі підприємства	фізичні особи-підприємці
Кількість суб'єктів господарювання, одиниць					
2010	2183928	586	20983	357241	1805118
2014	1932161	497	15906	324598	1591160
Кількість зайнятих працівників, тис. осіб					
2010	10772,7	2400,3	3393,3	2164,6	2814,5
2014	8796,7	1915,1	2696,5	1686,9	2498,2
Обсяг реалізованої продукції (товарів, послуг), млрд. грн.					
2010	3696,65	1401,6	1396,4	568,3	230,4
2014	4459,70	1742,5	1723,2	705,0	289,0

Джерело: [3]

ками ряду експертів, саме цей бізнес виступає найбільшим неплатником податків. Наприклад, практично усі підприємства вітчизняної металургії належать кіпрській компанії «SCM Holdings Ltd», якою володіє відомий український бізнесмен і політик. Хімічну промисловість повністю монополізовано зареєстрованою за кордоном компанією «Group DF», власником якої є інший, не менш відомий, вітчизняний підприємець. Особливість української «офшоризації» полягає в тому, що усі власники офшорних компаній тісно пов'язані з владою або навіть займають високі державні посади [5, с. 11].

2. Неефективність державної фінансової підтримки, що надавалася промисловим підприємствам у кризові періоди. Вона виявилася неефективною з таких причин:

- некомплексність проведення антикризових заходів (пільги надавалися підприємствам без урахування попиту на їх продукцію);

- переважно галузевий або груповий характер податкових пільг і надання їх не на конкурсній основі, а нерідко з урахуванням критичного стану тієї чи іншої галузі, незалежно від пріоритетів і конкретних державних програм;

- відсутність єдиної системи контролю за фінансами підприємств, що дозволяло «вимивати» їх активи до внутрішніх і зовнішніх офшорних зон, приховувати реальний прибуток;

- невизначеність методів контролю за цільовим використанням коштів, заощаджених у результаті надання пільг;

- нерегульованість питання цільового використання амортизаційних відрахувань;

- відсутність нормативно-правових рамок поведінки представників держави при регулюванні таких процесів, як розподіл прибутку підприємств з державною участю і забезпечення державних гарантій одержання комерційних кредитів;

- дестимулюючий характер існуючого підприємницького клімату, слабка заінтересованість бізнесу у впровадженні інновацій [6, с. 50].

3. Незмістовність заходів держави в стимулюванні інноваційного розвитку, що зумовлює відсутність реальної підтримки науковців та винахідників, які не в змозі комерціалізувати свої науково-технічні розробки. В таких умовах держава має стимули до посилення протекціоністської спрямованості економічної політики по відношенню до підприємств, що взялися розробляти та

виробляти інноваційну продукцію, допоки вони не оптимізують свої виробничі витрати та не реалізують маркетингову стратегію просування продукції на ринок, як внутрішній, так і зовнішній. Оскільки така підтримка фактично не може бути адресною існує ряд механізмів державної інноваційної політики, які здатні сприяти вирішенню цих завдань. Це стимулювання створення таких мережових структур як кластери, промислові зони, вільні економічні зони, технопарки та інші інтегровані утворення.

Формування сприятливого підприємницького середовища для модернізації вимагає ряду заходів державного регулювання підприємництва, а саме:

- розширення фінансових можливостей, створення спеціалізованих кредитних програм;
- мобілізація венчурного капіталу для інновацій;
- сприяння розвитку професійної освіти й формування кадрового резерву за потребами ринку;
- посилення підтримки на зовнішніх ринках;
- усунення бюрократичних перешкод;
- покращення податкових умов господарювання для малого й середнього бізнесу; недискримінаційне відношення до платників податків.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Таким чином, підприємницьке середовище є важливою складовою інституціональної системи держави і здатне сприяти модернізаційним процесам. До складових підприємницького середовища можна віднести регулятивну, нормативну та когнітивну складові, ступінь забезпечення яких оцінюється в Україні Світовим банком як недостатньо задовільний.

Розвиток підприємництва в Україні відбувається в недостатньо конгруентному інституціональному середовищі, в якому зв'язки між інститутами ринкової економіки не синхронізовані через неадаптованість до суспільних інтересів, національного менталітету. Подальші дослідження мають бути спрямовані на пошук тих ланок інституціональної системи, які потребують суттєвих змін з точки зору забезпечення мотиваційних механізмів зайняття підприємництвом та інноваційним підприємництвом, зокрема.

Література:

1. Аракелов В.Г. Сущность и особенности предпринимательства в условиях модернизации экономики / В.Г. Аракелов // Экономика и управление: проблемы, решения. – 2012. – № 4. – С. 63-67.
2. Вовченко Н.Г. Оценка институциональной среды предпринимательства в России / Н.Г. Вовченко, Т.В. Елифанова // Теория и практика общественного развития. – 2013. – № 8. – С. 300-305.
3. Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. Режим доступу до ресурсу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
4. Качала Т.М. Институціоналізація економіки України: проблеми та перспективи: монографія. У 2 т. Т.1 / Т.М. Качала; М-во освіти і науки України, Черкас. держ. технол. ун-т. – Черкаси: ЧДТУ, 2011. – 475 с.

5. Кіндзерський Ю.В. Деструктиви промислової політики в Україні та можливості їх подолання / Ю.В. Кіндзерський // Економіка України. – 2012. – № 12. – С. 4-16.
6. Шабліста Л. Нові акценти в державній політиці фінансової підтримки промислових підприємств у посткризовий період / Л. Шабліста // Економіка України. – 2011. – № 12. – С. 46-56.
7. Широкова Г.В. Влияние национальной институциональной среды на степень интернационализации фирм малого и среднего бизнеса из стран с переходными экономиками / Г.В. Широкова, Т.В. Цуканова // Вестник Санкт-Петербургского университета. Серия 8. Менеджмент. – 2012. – №1. – С. 26-51.
8. Doing Business 2016. Measuring Regulatory Quality and Efficiency: A World Bank Group Flagship Report. – Washington, International Bank for Reconstruction and Development / The World Bank, 2016. – 338 p.
9. Doing Business 2017. Equal Opportunity for All: World Bank Group Flagship Report. – Washington, International Bank for Reconstruction and Development / The World Bank, 2016. – 346 p.
10. Kostova T. Country Institutional Profiles: Concept and Measurement / T. Kostova // Academy of Management Best Paper Proceedings. – 1997. – P. 180-189.
11. Paying Taxes 2017 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.doingbusiness.org/~media/WBG/DoingBusiness/Documents/Special-Reports/Paying-Taxes-2017.pdf>
12. Scott W.R. Institutions and Organizations / W.R. Scott. – Thousand Oaks, CA: Sage, 1995. – 360 p.

Ляховец Е.А. Предпринимательство как составляющая институциональной среды модернизации

Аннотация. Статья посвящена анализу развития предпринимательства в Украине как ключевого института рыночной экономики и двигателя модернизационных преобразований. Рассмотрены современные институциональные условия бизнес-среды. Определены препятствия, сдерживающие развитие предпринимательства в Украине, а также указаны направления государственной экономической политики в создании благоприятных институциональных условий.

Ключевые слова: предпринимательство, бизнес, модернизация, институциональная среда, государственная экономическая политика.

Liakhovets O.O. Entrepreneurship as a component of modernization institutional environment

Summary. The paper is devoted to the analysis of Ukrainian entrepreneurship development as a key institute of a market economy and an engine of modernization reforms. The modern institutional conditions of business environment are considered. The obstacles that restrain the entrepreneurship development in Ukraine are defined. The directions of state economic policy to create favourable institutional environment are specified.

Keywords: entrepreneurship, business, modernization, institutional environment, state economic policy.